

JAAP WILMAN

Jaap Wilman en de Wâldgieltsjes

Jaap Wilman

Jaap Wilman van Broersma-State onder Engwierum is een gedreven man.

Jaap is geboren op 5 mei van het jaar 1935 op de boerderij Broersma-State waar zijn vader ook boer was.

Zoon Jacob Wilman is de opvolgende boer op de prachtige boerderij, net ten noorden van het stroomgebied van de Dokkumer Ee.

Het bedrijf Broersma-State is gelegen aan de Dodingawei, de verbindingsweg tussen de dorpen Engwierum en Ee.

Formeel valt het bedrijf onder het buitengebied van het dorp Engwierum, maar het ligt veel dichterbij het buurdorp Ee.

Op het bedrijf wordt akkerbouw uitgeoefend in combinatie met het houden van runderen, het bijzondere ras 'Marchigiana' uit Italië, voor de vleesproductie.

Van de veelheid aan producten die op het bedrijf worden geteeld, wordt een deel op het bedrijf zelf verkocht.

De producten van eigen teelt worden aangevuld met producten van andere producenten uit de streek en zelfs uit het buitenland en worden in de eigen plattelandswinkel aan de man gebracht.

Zo is Wilman ook wijnimporteur, iets wat weinig Friese boeren kunnen zeggen!

Dit zeer breed georiënteerde bedrijf is voortdurend op zoek naar nieuwe mogelijkheden om de bedrijfsstructuur te versterken.

In de negentiger jaren teelde Wilman zelfs een paar hectare 'Giele Wâldbeantsjes' in de 'Noardlike Wâlden'.

Een diversiteit aan gewassen wordt er op het bedrijf geteeld; van poot- en consumptieaardappelen tot Vlas, en van Koolzaad tot 'Wâldgieltsjes'.

Maar ook Winter- en Zomertarwe, Brouwgerst, Haver, Suikerbieten, Zaaiuien en zelfs Plantuinen!

Uit het Koolzaad wordt in eigen beheer olie geperst, die in de winkel wordt verkocht.

Wilman's Multifunctioneel Centrum (WMC)

De winkel van de familie Wilman bevat een grote verscheidenheid aan zelf geproduceerde aardappelen en groenten, aangevuld met streekproducten, Franse wijnen en een breed assortiment aanverwante of gewoon aantrekkelijke producten.

Een voorbeeld van deze laatste categorie is het nestkastje dat bij nadere bestudering de bewaarplaats van het 'slokje' van de tuinman blijkt te zijn.

Eenmaal binnen blijkt de winkel toegang te verschaffen tot het hart van het WMC, het parlement van Engwierum.

Hier wordt door moeder Greta Wilman-Lenting de scepter gezwaaid; geen mens verlaat dit etablissement zonder een door haar ingeschonken verfrissing te hebben genoten.

Men heeft slechts een kleine kans om deze ruimte ooit zonder de aanwezigheid van een bont gezelschap parlementariërs te betreden.

Buurt en wereldgebeuren worden hier becommentarieerd, en uiteraard komen de oplossingen voor alle mogelijke knelpunten heel wat sneller boven water dan in Den Haag.

Het culturele aspect van het WMC moet ook niet worden onderschat.

Men moet zelfs niet raar opkijken als men interactief wordt betrokken bij de première van een vers gecomponeerd poëtisch streekproduct.

Kennismaking met het 'Wâldgieltsje'

Via een omweg kreeg Wilman een aantal jaren terug een paar exemplaren van het 'Wâldgieltsje' van een amateurtuinder uit Zwagerbosch, een dorp in de 'Noardlike Wâlden'. Hier bleek dit ras, evenals op veel andere plaatsen in 'De Wâlden', door particulieren, volkstuinders en andere moestuinbezitters nog altijd te worden gekweekt.

In de bedrijfsmatige teelt van aardappelen was het 'Wâldgieltsje' al lang en breed door productievare rassen vervangen.

Wilman was nieuwsgierig naar de eigenschappen en de teelt- en gebruiksmogelijkheden van dit oude aardappelras, en begon er op kleine schaal mee te telen.

Er wordt nu op het bedrijf in Engwierum pootgoed geproduceerd en op grond in 'De Wâlden' worden 'Wâldgieltsjes' voor de consumptie geteeld.

Historie van het 'Wâldgieltsje'

Het Wâldgieltsje is een landras, waarvan de ouders en de herkomst in feite onbekend zijn. Er wordt door velen van uit gegaan dat de 'Wâldgieltsjes' of zijn directe voorouders al rond het jaar 1700 in Fryslân aanwezig waren.

Geloofsvervolgden uit de Palts, de Elzas, Bourgondië, Dauphiné en Piemonte vormden de asielzoekers uit die tijd en vonden in Nederland een nieuw thuis.

Zij brachten naar alle waarschijnlijkheid ook de aardappel mee, alhoewel dat niet zo precies werd gedocumenteerd.

Het oudste bericht over de aardappel in Fryslân werd in 1718 door de grietman van Haskerland geschreven en wijst er op dat de teelt en de consumptie van de aardappel met name bij de arme bevolking in die streek al is ingeburgerd.

Het best gedocumenteerde spoor van de aardappel in de Wâlden loopt van Schwarzenau in Duitsland naar Westerveen bij Surhuisterveen en verder naar Germantown in Pennsylvania in de Verenigde Staten van Amerika.

In het jaar 1720 vestigde zich een groep zogenaamde 'dompelaars' onder aanvoering van Alexander Mack in de buurt van Surhuisterveen.

Het woord 'dompelaars' gebruikte men voor groeperingen die zich bedienden van de volwassen doop door onderdompeling.

Mack was al eerder met zijn volgelingen gevlucht vanuit Schriesheim bij Heidelberg, en moest in 1720 ook Schwarzenau in het prinsdom Sayn-Wittgenstein verlaten.

In Surhuisterveen, dat destijds een overwegend doopsgezinde gemeente was, vond de groep asielzoekers een nieuw thuis.

De aardappel was toen al in veel Duitse protestantse landstreken bekend en vormde daar steeds meer het hoofdvoedsel van de armen.

Ruim een eeuw later werd het gegeven dat de 'dompelaars' de aardappel hadden meegenomen naar de Wâlden op basis van de overlevering in Surhuisterveen gedocumenteerd.

De Groep van Mack bleef niet lang en volgde in 1729 een andere groep geloofsgenoten die aanvankelijk vanuit Schwarzenau naar Krefeld waren uitgeweken en die al in 1728 emigreerde naar Pennsylvania.

In Pennsylvania ontstond uit de broederschap van Mack de 'Church of the Brethern' die in de zestiger jaren van de twintigste eeuw zo'n 200.000 leden telde.

De aardappel, misschien zelfs het 'Wâldgieltsje', namen zij ongetwijfeld opnieuw mee naar hun nieuwste vaderland. (*)

De schaarse documentatie over de 'Wâldgieltsjes' geeft soms aanleiding tot verwarring.

Het lijkt er op dat in de loop van de tijd individuele veredelaars en selecteurs hun eigen vorm van de 'Gieltsjes' ontwikkelden.

Sommige bronnen gaan er van uit dat het ras in (of rond) 1890 is ontstaan.

Kweker is in dat geval van der Werf uit Berlikum, die de naam 'Berlikumer Geeltje' aan het nieuwe kweekproduct meegaf.

Een proefveldverslag uit 1891 van de Proeftuin in Berlikum vermeldt dat alle aardappelrassen op een bepaald moment ziek zijn, met uitzondering van het 'Berlikumer Geeltje'.

In een krant uit 1892 wordt het 'Berltsumer gieltsje' genoemd, en de Landbouw Almanak van Schagen noemt dit 'Gieltsje' in 1892 ook.

In de prospectus van Turkenburg Zaden uit 1892 komt het 'Gieltsje' eveneens voor en in een catalogus van een zaadfirma uit het jaar 1910 worden pootaardappelen van het ras 'Geeltjes' aangeboden.

Naast het 'Wâldgieltsje' en het 'Berltsumer gieltsje' bestaat ook nog het 'Hallumer Gieltsje' en mogelijk ook het 'Marrumer Gieltsje'!

Aanvankelijk werd gedacht dat het hierbij om steeds de zelfde selectie zou gaan, maar beoordeling in het veld door een specialist heeft inmiddels aangetoond dat het om verschillende rassen gaat.

Het mag duidelijk zijn: het laatste woord over de herkomst van het 'Wâldgieltsje' is nog niet gezegd of geschreven.

'Wâldgieltsje' gezonde aardappel

Het 'Wâldgieltsje' is superieur in zijn weerstand tegen ziekten.

Er is over het algemeen geen ziek loof aanwezig en er is geen doorwas.

Het loof van het 'Wâldgieltsje' rijpt en verouderd snel en dit is misschien een reden voor de lagere ziektegevoeligheid van dit ras.

De 'Wâldgieltsjes' stoppen al vrij vroeg met de groei waardoor de plant minder kwetsbaar is voor aantastingen door schimmels dan een volop groeiende plant.

Hij heeft een sterke weerstand tegen schurft (pok) en vormt een mooie blanke aardappel.

Op de klei zijn er echter rassen met een grotere opbrengst ontstaan, die de 'Wâldgieltsjes' hebben verdrongen.

Beschrijving van het 'Wâldgieltsje'

De kleur van de kiemen van het 'Wâldgieltsje' is indigo.

Een prachtige kleur, die vanouds uit een tropische plant van het geslacht Indigofera wordt gewonnen, en werd en wordt gebruikt voor het verven van stoffen.

De Touareg uit het Sahara- en Sahel-gebied van Afrika staan bekend om het gebruik van stoffen en kledingstukken die met deze plant zijn geverfd.

Ze worden zelfs de blauwe mensen genoemd, omdat hun huid op de duur min of meer met deze kleurstof raakt geïmpregneerd.

De indigo-kleurige kiem van het Wâldgieltsje

Bloemen worden door het 'Wâldgieltsje' maar spaarzaam gevormd, en deze zijn zachtblauw van kleur.

Per pondmaat (1) zijn er meestal niet meer dan 2 tot 3 planten in bloei.

De bloemrijkheid van de aardappel is in belangrijke mate mede afhankelijk van het wel of niet optreden van stressfactoren tijdens de groei.

De knol van het 'Wâldgieltsje' is mooi geel van kleur, te omschrijven als blank geel.

De ogen liggen niet erg diep, vergelijkbaar met die van de 'Eigenheimer' (Fries: 'Borger').

De vorm van de knol is enigszins te vergelijken met die van de 'Doré'.

Het loof van het ‘Wâldgieltsje’ is licht en open.

De deelblaadjes zijn relatief smal en zorgen daarmee voor dit open effect.

Door de openheid van het gewas wordt dit na een bui of na dauwafzetting sneller droog.

Dit kan mogelijk ook gedeeltelijk verklaren waarom het ‘Wâldgieltsje’ zo weinig gevoelig voor ziekten is.

Juist in ‘De Wâlden’, met zijn ‘*smûk skaadzjend beamtegrien*’, landschapselementen zoals dykswâlen en elzensingels die zorgen voor een microklimaat met een hogere relatieve luchtvochtigheid, is deze eigenschap van groot belang.

Pootgoed en selectie

De familie Wilman is in 2006 gestart met het virusvrij laten maken van het pootgoed van de 'Wâldgieltsjes'.

Het 'Wâldgieltsje' staat bekend om zijn grote gevoeligheid voor het Y-virus, maar in de praktijk blijkt dit echter helemaal niet zo te zijn.

Het X-virus komt nu en dan voor.

Het is daarom wel zaak om de gezondheid van het uitgangsmateriaal goed te bewaken.

IN het jaar 2007 gingen de 'Wâldgieltsjes' naar het NAK-proefveld onder de naam 'Wilman-1'.

Daar werden ze door de NAK op de aanwezigheid van virussen getoetst.

Het plantgoed van de 'Wâldgieltsjes' is nu al zo goed dat het A-waardig is.

Door herselectie kan het 'Wâldgieltsje' ziektevrij in stand worden gehouden.

In het jaar 2008 staan stammen van de 'Wâldgieltsjes' hiervoor opnieuw onder nummer bij de NAK.

Als alles goed gaat moet daarna de hoogste categorie voor het uitgangsmateriaal bereikt worden.

'Wâldgieltsjes' zijn vrij kleine aardappels, die in een groot aantal per plant worden gevormd. Een iets grotere aardappel in een kleiner aantal per plant zou echter wenselijk zijn.

Er zijn in 2006 door de familie Wilman dan ook 50 exemplaren van de 'Wâldgieltsjes' afzonderlijk opgeplant en vervolgens in de herfst per plant geoogst.

Uit deze opplanting wordt vervolgens geselecteerd op de combinatie van een kleiner aantal, maar per stuk grotere knollen.

Door de geselecteerde knollen van individuele planten met de gewenste eigenschappen vervolgens door te kweken en dit een aantal jaren te herhalen wordt naar de verwachting van Jaap Wilman de sortering van de 'Wâldgieltsjes' beter.

De FOBEK, een Friese veredelingsorganisatie, wil het 'Wâldgieltsje' nu kruisen met andere rassen vanwege de grote weerstand, bewaarbaarheid en de lage ziektegevoeligheid van het 'Wâldgieltsje'.

Bij pootgoed kennen we de volgende klassen; S, SE, E, A, B en C.
Het S-pootgoed moet afkomstig zijn van stamselectie.
De nateelt van S-pootgoed kan als het aan de gestelde eisen voldoet de klasse SE krijgen; uit SE kan twee jaar achtereen klasse E worden geteeld.
Uit E kan maximaal tweemaal A groeien, uit A groeit klasse B.
Uit B kan onbeperkt B worden verkregen, echter uitsluitend voor eigen gebruik.
Het voorgaande kan uiteraard alleen als wordt voldaan aan de eisen die aan de betreffende klasse worden gesteld.
Het doorschuiven tot aan de klasse B wordt ook wel 'afkapsysteem' genoemd.
Het betekent dus dat men om een zekere klasse te kunnen telen altijd terug moet grijpen op materiaal dat uit een hogere klasse van stamselectie afkomstig is.
Een tweede keer E of A telen kan alleen als dit het tweede jaar bij dezelfde teler (hetzelfde telersnummer) plaatsvindt, of het pootgoed was voorzien van een 'bewijs van goedkeuring als eerste E of eerste A'.

Bron:

Teelt

Op kleigronden komen alleen de beste gronden voor een teelt van pootgoed in aanmerking. Bij Wilman in Engwierum is dat zavelgrond met 15 % afslibbaarheid.
Er wordt voor de teelt van 'Wâldgieltsjes' matig bemest, ongeveer 80 kg N/ha.
Het is zaak om wijd te planten, want dit ras levert een groot aantal knollen per plant, maar daarentegen zijn de individuele knollen relatief klein.
De teelt wordt op een dusdanige manier uitgevoerd dat dit zo dicht mogelijk bij biologische teelt komt.
De vroegheid van het 'Wâldgieltsje', gevoegd bij de lage nutriëntenbehoefte en de lage ziektegevoeligheid maakt het mogelijk dat deze teelt op een duurzame wijze kan worden beoefend.

De pootlorrie wordt gebruikt voor de vroegste aardappelen die worden gepoot; later kan men planten met de plantmachine.
Het 'Wâldgieltsje' heeft een compacte kiem en is daarom niet bijzonder kwetsbaar bij het planten.
De standaard rijenafstand is 75 cm en in de rij worden de Wâldgieltsjes op 40 tot 45 cm onderlinge afstand gepoot.

Oogst en bewaring

Het oogsttijdstip van de 'Wâldgieltsjes' hangt af van het poottijdstip en het weer in het voorjaar en de voorzomer, maar valt zo ongeveer tussen eind juni en eind juli.
Ze kunnen goed met een rooimachine worden gerooid en er treedt weinig tot geen rooibeschatiging op door onder meer de ronde vorm en het kleine formaat.

De opbrengst van de 'Wâldgieltsjes' bedraagt ca. 50 % van wat een modern standaardras op kan leveren.
Dit is uiteraard alleen een haalbare kaart als de opbrengstprijzen voldoende hoog zijn.
Gelukkig is de kwaliteit zo goed en is de smaak zo bijzonder dat dit geen probleem vormt.

Ook na lange bewaring is de kwaliteit van de ‘Wâldgieltsjes’ nog uitstekend. Dit is te meer een bijzonderheid omdat het een vroege aardappel is. De ‘Wâldgieltsjes’ worden in de vroege zomer geroid en de hieronder afgebeelde aardappels zijn dus al ongeveer 8 maanden bewaard zonder noemenswaardig aan kwaliteit in te boeten. Deze aardappel blijkt heel sterk te zijn en is koel en luchtig zonder kunstmatige koeling goed te bewaren. Dit geldt zowel voor pootgoed als ook als consumptieaardappel.

Op 12 maart nog gave ‘Wâldgieltsjes’!

Handel

De familie Wilman streeft naar een positie als vermeerderaar en in standhouder van het ‘Wâldgieltsje’.

Dit geldt dan uiteraard voor het uitgangsmateriaal, de poters of pootaardappelen. Het in stand houden van de virusvrije status en de doorgaande selectie zijn de basis voor het verwerven en behouden van deze positie.

Hierdoor kan het uitgangsmateriaal voor de teelt van ‘Wâldgieltsjes’ voor consumptiedoeleinden in ‘De Wâlden’ ook door de familie Wilman worden geleverd.

In het Fries zijn pootaardappelen *poaters*, of *setters*, *poat-* of *set-rjappels* en consumptieaardappelen worden *iters* of *yt-rjappels* genoemd. Per streek of stad zijn er grote verschillen in de Friese benamingen voor de aardappel. Zo kan men de benamingen *jrappels* /*jirpels* /*ierpels* /*ierappels* /*ierdappels* /*iepels* /*eapels* en nog meer tegenkomen. Zie onderzoek *Taalkaart fan Fryslân* door de Fryske Akademy).

Op dit moment is de handel van 'Wâldgieltsjes' voor consumptiedoeleinden al een goed lopende tak van het bedrijf van de familie Wilman.

Wat dat betreft heeft het 'Wâldgieltsje' de tijd mee; er is vraag naar iets anders dan het gewone assortiment aardappelen.

De productie van consumptieaardappelen van het 'Wâldgieltsje' vindt grotendeels op de zandgrond van 'De Wâlden' plaats.

Deze worden als streekproduct onder het regiokeurmerk **Wâldpyk** op de markt gebracht.

Bij de handel in aardappelen wordt nog altijd gerekend in de 'kuorfol' (korfvol), een oude inhoudsmaat van een uit wilgentenen gevlochten aardappelkorf, die overeenkomt met 35 kg aardappelen.

(1) De **pondemaat** (Fries *pûnsmiet*) is een oude Friese vlaktemaat ter grootte van 3.674,36 m², oftewel 36,7436 are. Traditioneel werd in deze maat de oppervlakte van stukken land uitgedrukt.

De grondslag van de pondemaat wordt gevormd door de *koningsroede*: 240 vierkante koningsroeden maken een pondemaat. De pondemaat wordt verdeeld in 12 *einsen*, ieder van 20 vierkante roeden. De vierkante roede werd ook wel *penning* of *koningsweide* genoemd. Op sommige plaatsen noemde men 1¼ pondemaat een *mud* en twee pondemaat een *koegang*. Een halve pondemaat werd een *haid* genoemd.

De pondemaat heeft het als vlaktemaat in de vroege 20e eeuw moeten afleggen tegen de are en bunder, al wordt hij zelfs begin 21e eeuw nog een enkele keer aangetroffen.

Bron: Wikipedia

Literatuur:

- (*) Oliemans, Willem H.: 'Het brood der armen' – SDU Uitgeverij, 's-Gravenhage 1988.

N.a.v. een gesprek met Jaap Wilman over de Wâldgieltsjes op 12 maart 2007.
© Wâldpyk, Jan J. de Boer maart 2008.